

■ ■ ■ II. AZ ECLOGÁK „SZAVAIRÓL” ■

A költői nyelv kérdése nem csak stilisztikai kérdés, sőt: általában pusztán „formális” kérdés sem. Nem csak a „szép szó” aspektusából szemlélhető, miként azt a hagyományos értelmezés nyomán tenni szoktuk. A költő szavainak, szóhasználatának megismerése, a stilisztikai érdeken túl, bepillantást enged a költői műhely rejtettebb vonatkozásaiba is, éppen azokat a titkokat lehet feszegetni a költő szavainak elemzésével, amelyek a költemény legkonkrétabb, önmagukban nem „költői” elemeit jelentik. Ezek az önmagukban racionális elemek – hiszen a nyelv az emberi gondolkodással van szoros kapcsolatban – éppen nem költői voltukkal teszik lehetővé, hogy a költőnek mintegy a tudata alá hatolhassunk, meghallhassuk, miként beszél ki, miként árulja el azokat a belső indítékokat, fogalmi góccokat, amelyek benne alkotás közben motognak, melyek azok a fix pontok, amelyekre a költemény kristályrácsa felépül. Vizsgálódásunk tehát a *langue*-nak nevezett nyelv területén folyik ugyan,¹ ám annak *parole* változatát is szemmel kellett tartanunk, hiszen az írói nyelv egyetlen, sajátos esetével állunk szemben: Radnóti eklogáinak sorával. Még pontosabban: a kettő határterületeit járjuk be, a *keletkezés* születő állapotát, amely még nem vers, de már az is. Ez az ellentmondás azután rögtön feloldódik, amikor arra utalunk, hogy nem stilisztikai, hanem fogalmi körben akarunk mozogni, szinte már egy *stilisztikai érték nélküli költői nyelv* területén, a depoetizálás egy sajátos formáját hozva létre. Fogalommolekulákat keresünk, amelyek az ihletben megnyilatkozó költőiség mélyén a gondolatnak az ősképletét hordozzák. A *költői gondolkodást* szeretnénk tetten érni,² abból kiindulva, hogy a „nyelv nemcsak a költészet valósága”, „hanem... a költészet nyelve” is.³

A költői szótár sajátos formájáról van tehát szó, amely ugyan követi a lexikográfia általánosabb elveit,⁴ ám gyakorlati célkitűzéseit már mellőzi (nyelvtörténet, stilisztika), és még a nyelvtatisztika célkitűzése sem merül fel szófaji megterheltsége szempontjából, bár a szavak egy adott körének a kiválasztása a szóstatisztika segítségével történik; így bontható rétegekre a költői nyelv. Az egyes szavak előfordulási száma tehát, amit a szó megterheltsége fokának nevezhetünk, választóvize munkánknak, azaz: ennek a mutatónak az alapján állapíthatjuk meg, hogy egy bizonyos szócsoport a költemény periférikus vagy pedig központi gondolati területéről való-e. Ugyanis a megfigyelések⁵ azt mutatják, hogy így kiválaszthatók azok a szavak, amelyek egy-egy költői mű „atommagjait” képezik (a megterheltség nagyobb foka alapján), más szóval: ezek a szavak ott vannak a költemény gondolatisága alapjaiban is. E módszer hiányai sem kicsinyek (hosszabb lélegzetű költői munka,

■

¹ A *langue* és *parole* értelmezésében az *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet* (Budapest, 1956.) című kiadványt használtuk (benne Tamás Lajos *Általános nyelvészet és a magyar nyelvudomány*, valamint Balázs János *A stílus kérdései* című tanulmányát).

² Lásd Đorđe Kostić: *Pesma i reči. Nova misao*, 1953. 6. sz. 744.

³ Uo. 745.

⁴ Lásd Ország László szerk.: *A szótárirás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában* (Budapest, 1962.), valamint Wacha Imre *A magyar írói szótárak kérdése* című különnyomatát a *Magyar Nyelvőr* LXXXV. évfolyamából (1961.).

⁵ Đorđe Kostić megfigyeléseire támaszkodunk, aki Ivan Goran Kovačić *Jama*, Branko Radičević *Đački rastanak*, Mažuranić *Smrt Smilage Čengića* és Davičo *Zrenjanin* című poemájának szóstatisztikai elemzését végezte el (*Nova misao*, 1953. 6., 9. sz.).

versciklus elemzésére alkalmas csupán), annál is inkább, mert a költemény „szavakon túli világaról”, affektív jellegéről kevesebbet lehet segítségével megtudnunk, mint szeretnénk. Ám egy ilyen vizsgálódás is eredményes lehet, ha elfogadjuk azt a József Attila-i tételt, hogy a „költemény minden pontja archimédeszi pont”, hiszen a költemény egészének is felelnie kell rá.

*

Radnóti eklogáinak vizsgálata során arra a következtetésre jutottunk, hogy a létezés kérdéseit alkotói kérdésekként élte át, tudatában kiegyenlítődtől az *élni* az *alkotni* fogalmával, s mind barátai (József Attila, Bálint György), mind költőrokona (Lorca), mind pedig a maga életét művészttragédiaként fogta fel, s éppen ennek a felfogásnak gondolati-elégikus kifejezését olvashatjuk eklogái ciklusában. Ebből következően az eklogáit tragikus versekként is értelmeztük. A kérdés tehát az, hogy egy ilyen „nyelvt statisztikai vizsgálat” során kimutathatók-e a fentebb fejtegetett gondolatok, s a jobban megterhelt szavak valóban tükrözik-e azt az asszociatív kört, de fogalmi világot is, amely az eklogák mélyrétegét, alapélményét kifejezi.

A legtöbbször előforduló szavak (néhány formaszón kívül) a következők (a zárójelben lévő számok az előfordulás számai):

tud (17), lát (15), él (13), ír (12), ég (10), szálldos (9), szó (9), új (8), világ (8), föld (7), jön (7), kis (7), Űr (7), kor (6), költő (6), pásztori (6), düh (5), fény (5), hegy (5), idő (5), néz (5), segít (5), szárny (5), szív (5), tavasz (5), vad (5), vár (5), vers (5), zeng (5).

Az eklogák fogalmi alapképlete tehát a következő négy szóban foglalható össze: tud-lát-él-ír. Ez a négy ige a költő passzív rezisztenciáját, a figyelmét mozdulatába merevedett emberi tartást fejezi ki. A legtöbbször előforduló *tud* a belső világ elsődlegességét éppen úgy kifejezi, mint ahogy jelzi a költő intellektuális, elsősorban önmagába forduló tartását, a bizonyosságok birtoklását, de az eleve elrendeltséget is. A rögtön a nyomában következő *lát* szó a *tud* jelezte tartást erősíti meg: a tudomásul vétel szenzuális tényét, a világhoz való viszony elfogadó, figyelő jellegét. A megterheltség szempontjából a soron következő két szó nemcsak külön-külön hozza az ember és a költő funkcióját, de a megterheltség foka alapján kiegyenlített voltukat is jelzi a költői fogalomkörön belül.

Az *élni és írni* ilyen kiugrott kapcsolata, szembeszökő együttléte nem lehet véletlen, annál inkább nem, mert a költő verseit boncolgatva szintén erre a képletre bukkanunk, s ha kiegészítjük e fogalmak asszociatív körét a fentebb felsorolt szavak közül a *szó*, a *költő*, a *vers* fogalmával, akkor pedig megkapjuk az *élni és írni* dualizmusában az *írni* elsődlegességét is, eluralkodó, döntő szerepét a költő tudatvilágában. Ugyanakkor arra is fel kell figyelnünk, hogy az *élni-írni* kapcsolata mélyebb rétegekből tör föl, mint a *költő és kora* fogalompárja, amely az eklogák gondolati centrumától messzebb esik (a megterheltség fokát tekintve amazok tizenkétszeri előfordulása ellenében ezek csak hatszor fordulnak elő). Az *élni és írni* absztraktabb ugyan, mint a *költő és kora* fogalompárja, ám éppen amazok eluralkodása jelzi, hogy Radnóti az eklogákban immár nemcsak létkategóriáikban gondolkodott, de költészetté is transzformálta azokat. Kiegészítésképpen statisztikánkban előugranak térszemléletének absztraktabb kategóriái is: az *ég és föld*, valamint az általánosabb *világ*.

Ugyanúgy jelzik a kiemelt szavak az eklogák biblikus-pásztori (eklogai) ihletését, jellegét is: egyfelől az Ūr szóval, másfelől az eklogai „közhelyek” feltűnésével (pásztori, fény, hegy, szárny, szív, tavasz, zeng), s feltűnő a melléknevek kis száma, ám igen tanulságos, hogy közöttük ott van az *új* és a *vad* fogalma, mint ahogy figyelemre méltó a *düh* szó megléte is a legjobban megterhelt szavak sorában.

A formaszók, zömükben kötőszavak lévén, elsősorban szintaktikai kérdéseket vehetnek fel, ám nem egy közülük igen meglepően minősíti a fogalomszók körében szerzett tapasztalatainkat is. A legjobban megterhelt formaszavak:

a (198), az (64), már (28), nem (25), csak (19), de (19), én (17), van (15), az (névm.) (13), se (13), újra (13), ha (11), hogy(an) (11), még (11), közt (10), mi (9), úgy (9), egy (névelő) (9), lesz (8), volt (8), (a)ki (7), mert (7), most (7), majd (6), mind (6), ott (6), róla (6), teli (6), vele (6), így (5), két (5), ma (5), míg (5), minden (5), sem (5), te (5).

A formaszók kapcsán két mozzanatra kell rámutatnunk. Az egyik a határozott névelők eluralkodása, túlsúlya (262) a határozatlannal szemben (9), s ez a tény csak megerősíti azt, amit fentebb a *tudott* kapcsán mondtunk. Másfelől feltűnik az *én* kiemelt jelentősége, ami annál meglepőbb, mert az ekloga műfaji sajátosságai között az objektívizálódás, a szerepjátszás nem az utolsó helyen áll.

A négyszer előforduló szavak száma nem éri el az ennél többször előfordulókét, s lényegében a háromszor felbukkanók kapcsán is ezt mondhatjuk. Ez a tény pedig arra mutat, hogy Radnóti Miklós eklogáiban egy aránylag szűk fogalmi körben mozgott, asszociációs területe létkérdésekre összpontosult. E szavak is még az eklogák szűkebb gondolati-hangulati területét jelentik, ám szerves kapcsolatuk már nem olyan szoros az eklogák eszmei középpontjával. Ugyanakkor a részleteződés is megfigyelhető: feltűnik az elmenekül, fut fogalma, másfelől az este képzete az alszik, az álom, az este, a hold szavakkal.

Négyszer fordulnak elő:

aki, alszik, álom, drága (mn.), elmenekül, eltűnik, este, fa, fönn, fut, hát, hisz (ige), hold, jó, levél, mégis, nap, nincs, sor, szép, test.

Háromszor jelentkeznek az eklogákban:

akar, akár, ami, ágy, árva, barát, egyszer, ember, emel, erdő, ébred, éj, fal, felett, füst, gép, gyökér, halál, hallgat, hang, halott, hely, hever, hír, hisz(en), hó, hogyha, ifjú, igaz, jár, jobb, lenn, mező, mély, nép, nő, régi, súlyos, szabad, szem, szerelem, szeret, szél, szén, táj, ül, város.

A kétszer és egyszer előforduló szavak az eklogák világának legszélesebb fogalmi körét, egyúttal a versek felszínét is jelentik. E szavaknak már alig van kapcsolatuk az eklogák belső indítékaival, azaz itt már a langue nyelv területére léptünk, amelyen a költői egyéniség pecsétje nincs rajta.

Kétszer használt szavak:

ahogy, ajak, alj, annak, angyal, annyi, arc, asszony, asszonyi, állat, álmodik, bár, benne, bomba, bokor, bot, bűvő, cél, csönd, csúcs, drót, eb, elalszik, ellen, előle, emberi, emlék, engem, erre, Európa, égő, éjszaka, élni, érez, ész, év, fájdalom, fej, felhő, felszáll, fekszik, féreg, fogoly, folyó, folyton, gyümölcs, had, hagy, haj, hajnal, hal, halacska, harag, hét, hiába, hirdetni, holnap, homály, holt, illat, ilyenkor, izzó, jaj, jég, jelez, képzelet, kérdez, kiabál, közül, lassan, lebegő, lélek, lepke,

lobban, lőn (lesz), macska, maga, más, megáll, megír, meghal, megmarad, megmond, melyik, menekül, mért, miért, miákol, mily, mikor, mindig, nagy, néki, nélkül, Ninivé, óra, orom, ország, otthoni, öreg, ór, őriz, parázs, part, patak, próféta, rab, rabság, retteg, régen, sár, semmi, senki, sóhaj, suhog, sűrű, szabadság, száj, szomorú, szörnyű, távol, tehet, tetem, tető, tér, tó, tudó, út, utána, űz, vágyik, végre, vonít, zöld.

Egyszer fordulnak elő:

ablak, addig, agg, akárcsak, alak, alá, alélt, aléltan, alkonyi, aluvó, amaz, amikor, amott, angyali, annyira, arany, araszolgatva, arra, asszír, Attila (József), atya, avagy, avar, azért, azóta, aztán, ág, ágyúcső, ágyúdörej, áld, álló, álmos, április, árny, át, barak, bal, barna, batyu, bánat, Básán, bátya, bátorság, belepusztul, belőle, bent, beomlik, beomló, berek, berohan, beszegett, beszél, betölt, bevonul, bír, bika, bolha, bolond, borda, bő, bőg, bömből, bölcs, buja, bukó, bú, bú(vik), bűgva, bűn, bűnös, cigaretta, csapkod, csecsemő, csecsemőnyi, cserje, csillog, csiklandós, csobban, csoda, csodás, csók, csöppnyi, csupán, csúszik, dal, dermed, deszka, didereg, dísz, dobban, domb, dúdolni, dühöng, ecloga, egészen, egy, egy-két, egyike, egyre, egyszer, együtt, elég, elájul, elemészt, elereszt, eleste, eleven, elfagy, elfeled, elföd, elhisz, elhív, elküld, Elkós, eljön, elmékedik, elnyel, elnyugszik, elnyugtat, előhang, előtte, elpusztul, elreped, elriaszt, eltakarít, elvesz, emberforma, emelget, enyém, ennyi, enyhetadó, erdei, ereszték, erős, esteledik, ezer, ezüst, ébren, égi, éget, éjjel, ékezet, éles, élesen, élet, élhet, éltet, émelyeg, ér, érik, ér, érint, ért, érett, észrevesz, épül, étek, évezred, fagy, fagyos, fagyottan, falánk, falu, farkas, fatörzs, favágó, fáj, fájdalmasan, fáklya, felé, felleg, feleség, fehérfogú, fehérlik, Federico (García Lorca), felesel, felold, feloldoz, felriadó, fegyveres, felriad, felszív, feltűnik, feketén, fene, fennmarad, feltüremlik, feszülés, feszülő, feszül, fél, féligszitt, félsor, fényes, fénylik, férfiú, fiatal, fodor, fodros, fog (ige), fog (fn.), fogó, fogolytábor, folyam, foltos, fortyan, földrehasal, fölemel, fölött, francia, fáj, furulyázni, fuvall, fül, gépezet, García Lorca, gomoly, goromba, Granada, gőz, gond, gondolat, gondol, gondolkodik, gazda, göcsörtös, gömbölyödő, görbén, görög, gőzös, gyakran, gyantacsöpp, gyártelep, gyáva,

gyere, gyerek, gyors, gyorsan, gyöngéd, gyúr, gyűrűző, hab, háború, hadsereg, hajdan, hajnali, hajt, halas, halász, halkan, hall, hallhat, hangos, hamar, halom, használ, haza, hazátlan, hazaindul, hazaér, hazatér, ház, házsor, hegyi, helyett, hernyó, heverő, hexameter, hideg, híja, hír, hónap, hónalj, hon, horkan, horkolva, hova, hörgő, hullám, hullámzó, hús, húz, idead, idejön, ideül, ige, ígér, igyekszik, ikra, ilyen, indulat, ing, innen, innivaló, int, immár, imhol, iramlík, írhat, irigyel, írótabla, irtani, ismét, isteni, istenkedés, íz, Izaiás, járás, jámbor, játszik, jóhír, jól, jóltud, jogtudor, jóslat, kacéran, kamaszos, kancsali, kantinmélyi, kanyaró, koppan, kar, karéj, karmol, katona, kavics, Kármel, kávéház, kedves, kell, kemen-ce, kemény, kerge, kereszt, keret, kering, ketten, kezd, kérd, kék, kél, kényes, kései, kéz, kiapad, kibomolt, kicsal, kicsiny, kiköp, kinek, kinevet, kiröppen, kiszáradt, kivág, kíváncsi, konok, kopaszon, koptat, kotorászva, kő, köd, könnyű, könyv, köt, közelít, közben, közepe, kutya, kürt, ladik, láger, lakó, lassú, lábnyom, lágyan, láng, láthatár, lázas, lebeg, lecsap, legelő, legény, leejt, legyint, lel, légsereg, lejön, lélegzet, leheli, lehervad, lehet, lehull, lehunyva, lemeztelenül, lenni, lengyel, lent, lépés, lépdél, lép, leszáll, leszed, Libanon, lobog, lobogás, ló, lődöz, lucskos, lubickol, lyuk, madár, madárfütty, magasba, magány, magzat, marhalepény, marad, máglya, máj, medve, megérik, megért, meglel, megjegyez, meg-megújul, megír, meggyászol, megnéz, megöl, megrendül, megroggyan, megsebesül, megsül, megszokik, megszületik, megszeret, megtöretett, megvan, megsugorodik, mell, mely, mennyi, metsz, mezítlen, mégsem, méhraj, méla, mér, méreg, milyen, miről, mosolygós, mosolyog, mozdul, munka, múzsa, mű, nagyha-ragú, Náhum, ne, nemzet, nemesszívű, nehezül, nevet, néha, néma, némán, no, növekszik, növény, nyáj, nyílik, nyöszörög, nyugalom, nyugodalom, nyúl, nyurga, odakinn, odakint, oda-lent, okos, olasz, olvad, onnan, ostrom, otthon, ő, őlel, őldős, öregember, őrszem, ős, ősi, ősz, összegyűjt, összekötött, ősz-szenő, összesöpröget, összetörik, összetört, őz, őzsuta, őrület, papír, párás, partoldal, pattan, perget, pihen, pillangó, pille, pince, Pireneusok, pocsolók, pogány, por, posta, pöndörödő, pötty, préda, púp, pusztít, rab (fn.), rabbi, raj, rajta, rácsap, rák, ráömlik, rásüt, rászakad, rászól, rávicsorit, ráz, repül, rend, rejtelmes, rejtekező, reszket, rettentő, rég, régmondott,

rémes, rémhír, réműlet, rét, rí, ricsajoz, rigó, rikolt, ring, ritka, robbanó, rohan, rokon, rongyos, rossz, ró, rom, röpít, röpke, rövid, rügy, sárga, sáska, senkise, sikolt, síkos, sirat, sodor, sok, sors, sose, sóbánya, sörény, sötét, sötétül, sugár, süt, szabadul, szabadító, szakadár, szapora, szarvasbogár, szálldos, száj, szár, szárnyas, szárnyú, szerb, Szerbia, szellő, szeszélyes, szerte, szertehever, széptestű, szétdarabolt, szivarozik, szolgál, szózat, szögesdrót, szül, születik, születőben, szűk, szűrve, tagad, tajtékozó, talán, tanít, tanítvány, tanú, tapogatva, támolyog, tán, táncos, tárna, társ, tegnap, tekintet, templom, testi, téгла, tél, térdepel, tiltakozik, titok, tompán, torony, torz, tovaszáguld, tócsa, tó, többi, tölgy, tölgykerítés, töppedt, törvény, tört, tulipán, túlzottan, tiszta, túr, tükör, tűnő, tűz, ugyan, újraszül, Ukrajna, undorodik, urna, után, utca, útrakel, utód, ügynök, üdvözlégy, üldöz, ürit, üszkösödő, ütem, üvölt, vadász(gép), vadon, vadsodró, való, vallat, vak, vakít, vakond, vakondok, vaksin, vág, vágy, vándor, városi, verdes, vesz, veszélyes, vetődve, védelem, vég, végigkísér, végül, vérbefagyott, vérekes, vigasztaló, vihar, villan, villám, virág, visszajön, visszhang, vörös, vörheny, zaj, zúg, zümmög, zürzavar, zsák, zseblámpa, zsidó.

A szófaji vizsgálat, ahogyan azt nem egy stilsztikai törekvés sugallja,⁶ egyfelől azt bizonyítja, hogy Radnóti eklogáinak nyelve nem szimbolista, hanem modern költői nyelv,⁷ ugyanakkor igazolni látszik azt a felfedezett törvényszerűséget, hogy a „névszó-kategória nagy koncentrációval tűnik ki”, ugyanakkor a gyakoriságlista első szavai igék, míg a témaszók főnevek. Radnóti eklogáiban a legtöbbször előforduló szavak igék, a négyszer előforduló szavai között azonban már a névszók vannak többségben (6 ige, 8 főnév, 3 melléknév), míg az egyszer használt szavak között (a *mélától* számítva 256 szó) 60 ige, 97 főnév, és 29 melléknév (nem számítva az igeneveket) található, ami kétségtelenül bizonyítja a névszók uralmát az eklogákban. Nem kétséges, hogy az írói magatartás passzív voltának a benyomása a szófajok ilyen megoszlásából is származik, s ebből következik az eklogák gondolati jellegének érzékelése is, ez biztosítja, s nyelviileg ki is fejezi, a költő szemlélődő, tudomásul vevő, értelmező magatartását, pontosan azt, amit az eklogák négy kulcsszava: a *tud, lát, él* és *ír* oly tökéletesen meghatároz.

A szavak szemantikai jelentésének vizsgálata is igen érdekes, s az eklogák mélyebb megértése szempontjából fontos jelenségekre mutathat

■
⁶ Pl. Guiraud. Lásd erről J. Soltész Katalin tanulmányát: *Guiraud statisztikai módszere a szókincs vizsgálatában (Általános nyelvészeti tanulmányok I. Budapest, 1963.)*.

⁷ Uo. 270. E vizsgálatok nem nyelvészeti felhasználásával kapcsolatban érdekes gondolatokat vet fel Fónagy Iván *A stílus hírtéke* című tanulmányában (*Általános nyelvészeti tanulmányok I. Budapest, 1963, 119–120.*) mondván, hogy a „kulcsszavak listáját töredéknek kell felfognunk, mondatok szétszórt elemeinek, melynek interpolációja, dekódálása az irodalomtörténész feladata”.

rá. Csak néhányat említek meg: a személyes névmások nyomán, mint már az *én* kapcsán jeleztük, az eklogák első személyű jellege domborodik ki, a költői magára vonatkoztatottság ténye. A névmási sort felállítva ez így néz ki: én (17), te (5), ő (1), mi (9), ti (-), ők (-). A másik szembe-tűnő jelenség a színek hiánya az eklogákban, mintha Radnótit alakok és formák érdekelnék, s megvakult volna a színek iránt. A zöld kétszer bukkan fel, míg az arany, barna, ezüst, kék, sárga, vörös egyszer. Az impresszióval a költő végleg szakított.

Összehasonlításokra sajnos nincs módunk: a műalkotás ilyen jellegű vizsgálatának eredményeiről eddig még nem értesültünk.

